

Anadolu'da 1071 Öncesi İlk Türk İzleri

Levent Zoroğlu*

194

Coğrafi ve topoğrafik özellikleri dikkate alındığında, Anadolu, Asya'nın Akdeniz'e doğru bir uzantısıdır ve batılı kaynaklarda tanımlanan "kutsal hilal" in kuzey bölümünü oluşturur. Bu bölge Asya ile Avrupa arasında bir köprü olmaktan daha fazla, tarihin değişik dönemlerinde, Asya'dan ve Avrupa'dan, hatta kuzey Afrika'dan; kimi fetih amacıyla, kimi de ticaret, göç gibi nedenlere bağlı olarak gelen, farklı toplulukların yaşam alanını oluşturmuştur. Bu geliş gidişlere, ülkemizin özellikle güney ve güney doğusu, diğer yörelerden biraz farklı olarak, daha fazla maruz kalmıştır. Doğudan ve güneyden gelenler, buradan orta Anadolu yaylalarına, ardından, batıya ve Trakya'ya ulaşmışlardır. Aynı durum Trakya üzerinden Anadolu'ya gelenler için de söz konusu olmuştur.

Eskiçağda Türklerin ve akraba topluluklarının yaşadığı asıl coğrafya Orta Asya stepleri, Hazar Denizi çevresi, Kafkaslar olduğuna göre, burada yaşayan toplulukların Anadolu ile ilişkileri konusunda, hem saydığımız bu coğrafyada, hem de Anadolu'da ortaya çıkarılan arkeolojik veriler bize fazla birşey söyle-

mezler. Bunun nedenleri arasında ne yazıkki birbirine komşu her iki coğrafyada yürütülen araştırmaların birbirinden fazla haberdar olmaması ve Anadolu'da araştırma yapan bilim heyetlerinin "Anadolu'daki doğu kökenli" kavimlerin bıraktıkları arkeolojik verileri ve diğer yazılı belgeleri yeterince araştırmamış olmasındandır.⁽¹⁾ Bu nedenle biz de burada eldeki kıt verilere bazı yorumlar katarak, Eskiçağ Anadolu'sundaki olası Türk ve akraba topluluklarının varlığı konusunu ele alacağız.

Yukarıda tanımladığımız Anadolu dışı Türk ve akraba topluluklarının yaşadığı coğrafya ile ilgili olarak Grek mitolojisinde birkaç motif bulmak mümkündür. Bunlar sırasıyla, Prometheus'un Zeus'a karşı geldiği için Kafkas dağlarında zincire vurulması, Argonutların altın postu almak üzere Kafkasya'ya yaptıkları sefer ve Kolchis (doğu Karadeniz) kraliçesi Medeia ile ilgili öyküdür.⁽²⁾ Tüm bu öykülerde, özellikle M.Ö. 2. binyıl içerisinde, Mezopotamya ve Mısır'ın tanınması kadar Kafkasların da tanındığını gösterir.⁽³⁾

Herodot (M.Ö. 490-425), *Tarih* kitabında Perslerin doğudaki komşularından söz ederken, özellikle üzerinde durduğu en önemli topluluk olarak, Massagetleri gösterir (I. Kitap, Klio. 202-216). Bunların güneşe taptıkları ve içkilerinin süt olduğunu (olasılıkla hala kullanılmakta olan ve at sütünden yapılan kımız), ekip biçme yerine, sürü beslediklerini ve göçebe olduklarını belirtir. Herodot, ayrıca, Massagetlerin İskitlerinkine benzeyen yaşam tarzları olduğunu belirterek, özellikle altından yapılmış süslü at koşumlarından ve silahlarından söz eder. Herodot'un yukarıda belirttiğimiz ifa-

(*) Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi.

(1) Son yıllarda bazı Türk meslektaşlarımız tarafından özellikle Kafkasya bölgesi ile ilgili araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu çalışmaların birikimleri zengin bir duruma gelen Türk arkeologlarınca Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde de gerçekleştirilmesi ve şimdiki yurdumuz ile önceki yurdumuzun Eskiçağdaki ilişkilerinin yeni arkeolojik delillerinin ortaya çıkarılması çalışmaları başlatılmalıdır. Bu yazı umarız ki böyle bir çalışmaya vesile olur.

(2) Hunger 1974, 57-60; 244-247; 352-356

(3) Başka bölümlerde ele alındığı için burada biz Güneş Dil teorisine ve Hititlerin ve Luvilerin olası doğulu bir kavim olma konusuna girmiyoruz.

deleri, yaklaşık olarak M.Ö. 6. yüzyılın ortalarında Orta Asya'daki duruma ışık tutmaktadır ve bu sırada Persler Anadolu'yu ele geçirmişler, hatta 6. yüzyılın sonlarında Trakya'yı geçip, Hellas'a (Yunanistan) kadar sarkarak, Atina'yı tahrip etmişlerdir.⁽⁴⁾ İlkçağ Anadolu tarihinin, diğer, özellikle önceki dönemleri kadar karanlık olmayan bu dönemde, tüm orta doğuyu ve büyük bir olasılıkla Hazar denizinin doğu kıyılarının da bir kısmını ele geçiren Perslerin ordusunu teşkil ederken egemenliği altına aldığı topluluklardan asker aldıkları ve ordularını bunlarla oluşturdukları bilinmektedir ki, bu uygulamayı Abbasiler de yaklaşık bin yıl sonra tekrarlanmış ve sınırları özellikle Türk kökenli "Emirlere" emanet edilmiştir.

Ancak Persler Anadolu'ya ilk gelen "doğulu" topluluk değildir. İskitler'in⁽⁵⁾ (M.Ö. 7. yüzyıl sonlarına doğru) ve Kimmerlerin (M.Ö. 7. yüzyıl başlarında) Anadolu'nun belli bölgelerini istila ederek, bir süre bu coğrafyada kaldıkları bilinmektedir. Daha önce gelen ve Orta Anadolu'da oldukça uzun süre yaşayan Friglerin ve bunların doğu Anadolu'daki çağdaşı olan Urartuların, özellikle İskitlere benzeyen giyim kuşamları, silahları, at kuşamları dikkate alınarak, bunların da "doğulu" bir topluluk oldukları hakkında bazı tezler ileri sürülmektedir. Son olarak, Kıbrıs'ta Salamis'ta yapılan kazılar sırasında bir mezarın girişinde ortaya çıkarılan at iskeletleri ve araba, kurganlara atlarıyla birlikte gömülen İskitli savaşçıların geleneğini yansıması bakımından önemlidir.⁽⁶⁾

Ancak, başta da belirttiğimiz gibi, hem yazılı belgelerin ve diğer arkeolojik verilerin kıtlığı, hem de bu saydığımız toplulukların dilleri üzerindeki araştırmalar çok yenidir ve bu yüzden, burada tartışma yaratacak bazı tezler öne sürülmesini engellemektedir. Bu yüzden, Eskiçağda, en başta Hazar kıyılarından kuzey batı Karadeniz kıyılarına kadar çok geniş bir coğrafyaya yayılan İskitlerin ve diğer Türk kökenli doğulu toplulukların Anadolu

serüvenlerinin arkeolojik belgeleri başta olmak üzere, Anadolu'daki varlıklarıyla ilgili diğer verileri toplanması ve değerlendirilmesi gereklidir.

Bu tarihi verilerden başka, Anadolu ile Orta Asya'nın ilişkilerinin oldukça erken bir dönemde başladığını gösteren bazı arkeolojik veriler de yok değildir. Bunlardan biri "doğu kökenli" olan arkeolojide "boynuz biçimli riton" olarak bilinen metal içki kaplarının Anadolu'da ve Yunanistan'da M.Ö. 6. yüzyıldan itibaren görülmesidir. Bunlar yukarıda da belirttiğimiz gibi, boynuz biçimlidirler ve boynuzun incelen ucu genellikle bir geyik başı biçiminde bitirilmiştir ve çoğunlukla metalden yapılan bu biçimdeki içki kapları Kafkas ve Doğu kökenli olarak bilinirler.⁽⁷⁾

Bir diğer önemli buluntu grubu da sikkelerdir. Günümüzdeki Tacikistan'da ortaya çıkarılan bir sikke definesi içinde özellikle Güney Anadolu'nun tanınmış antik kentlerinden Kelenderis ve Aspendos'da M.Ö. 4. ve 3. yüzyıllara ait sikkelerinin bulunması,⁽⁸⁾ en azından Güney Anadolu coğrafyası ile Orta Asya arasındaki ticari ilişkilerin oldukça erken dönemlerde başladığına işaret eder. Zaten Orta Asya ve Doğu İran daha sonraki dönemlerde "İpek yolu" ya da "Baharat yolu" olarak bilinen ticari güzergah üzerinde bulunduğu ve Doğu ile Akdeniz dünyası arasındaki ticari ilişkiler oldukça erken dönemlerde başladığına göre, bu iki coğrafyada yaşayan toplulukların birbirini tanıması ve ticaret yapması olağan dışı olarak karşılanmamalıdır.

Makedonyalı Büyük İskender ve onun doğudaki halefleri olan Selevkosların (başkentleri Antakya) zamanında (M.Ö. 330-30 arası) o zamanlar Bactria olarak bilinen ve kısmen Afganistan'ın Kuzeybatısını da içine alan, şimdiki Özbekistan-Türkmenistan coğrafyası

(4) Bengston 1998, 45-49.

(5) İskitler hakkında bak. Tekçe 1993, 57-94.

(6) Karageorghis 1969, 67-70, Lev. II-III, Res. 16-18.

(7) Tuchelt 1962.

(8) Curiel-Schlumberger 1953, 7-8.

hakkında çeşitli bilgilerimiz vardır.⁽⁹⁾ Ancak bu coğrafyadan Anadolu'ya bir doğulu göçün gerçekleştiğine, ait hiçbir kayıt bulunmamaktadır. Ancak Pers-Akamenid krallığının ortadan kalkmasından kısa bir süre sonra İran ve doğusundaki topraklarda yeni bir devlet, Part devleti ortaya çıkmıştır ve Partlar, önce Selevkoslarla, daha sonra da Romalılarla, Ortadoğu'da egemenlik oluşturmak üzere yüzyıllar boyu savaşmışlar.⁽¹⁰⁾ Güney Doğu Anadolu'da M.Ö. 1. yüzyılda kurulan Kommagene krallığı da kısmen doğulu, yani İran-Part kültürü özellikleri gösterirken, kısmen de Selevkosların doğuya taşıdıkları Grek kültürünün özelliklerini birleştirmişlerdir. M.Ö. 1. yüzyılın ortalarında Kilikya valisi olan tanınmış Romalı hatip Cicero'nun Kommagene kralları hakkında söylediği şu söz meşhurdur: "Onların (yani Kommagenelilerin) bizim dostumuz oldukları doğru, ancak Partların da düşmanı olmadıkları açık". Romalılar Partlarla bir sınır oluşturan Fırat nehrinin batı kıyısına ve bu hat üzerinde yaklaşık olarak Karadeniz kıyılarına kadar çeşitli adlar taşıyan lejyonlar yerleştirerek (bunlardan en tanınmış İskit lejyonu, *legio scythica*'dır), doğu sınırlarını uzunca bir süre koruma altına almışlardır.

M.S. 227 yılından sonra Partların coğrafyasında yeni bir sülale (Arsaklar) Sasani krallığını kurar.⁽¹¹⁾ Sasani kralları da Partlar gibi, tüm Ortadoğu'yu ve Anadolu'nun doğu, orta ve güney bölgelerin ele geçirmek için Romalılarla uzun yıllar süren savaşlar yapmışlardır. Özellikle Kral I. Şapur zamanında, Sasaneler, Roma'nın içinde bulunduğu bunalımdan da yararlanarak, Mezopotamya ile birlikte, Suriye ve Anadolu'nun güney ve buraya komşu orta ve doğu kesimlerini istila etmişlerdir. Zeugma (Belkis), Antakya, Adana, Tarsus gibi kentler bu istila sonucu yanmış, yıkılmışlardır.⁽¹²⁾ Ancak, Sasaneler de Partlar gibi, Anadolu topraklarında hiçbir zaman uzun süreli olarak kalamamışlardır ve yine Fırat nehri yüzyıllar boyu Sasanelerle Romalılar arasında kalıcı bir sınır oluşturmuştur.

Bundan sonraki 300 yıl boyunca Anadolu doğudan gelen bir çok istilalara sahne olmuştur. Örneğin M.S. 397-398 yıllarında Anadolu'nun doğusu, orta ve güney kesimleri Hunlar tarafından kısa bir süre işgal edilir.⁽¹³⁾ Ancak asıl istilalar İslamiyet'in ilk yıllarından itibaren başlar ve M.S. 6. yüzyıldan itibaren, Anadolu'nun yine Güney ve Güney oğusu Arapların baskısı altına girer.

Müslüman olmuş ilk Türk boylarının (Türkmenler) Anadolu'ya belirgin bir biçimde gelmesi ise, Abbasi devleti zamanında, özellikle M.S. 9. yüzyılın ortalarından itibaren gerçekleşmiştir. Bu dönemde, Kuzey Irak'tan (Kerkük, Erbil dolayları) başlayarak, yavaş yavaş Kuzey ve Kuzeybatıya doğru yayılırlar.⁽¹⁴⁾ Bu topluluklar yani Türkmenler, çoğu zaman Abbasi halifesinden bağımsız olarak hareket eden bir Türk emirin komutasında, özellikle, Bizanslılarla bir tampon bölge oluşturmada ve buradan Anadolu içlerine yayılmada büyük çaba göstermişler, Malatya ve Tarsus'ta yönetim merkezleri oluşturmuşlardır. Arap ve Roma (Bizans) kaynaklarındaki bilgilere dayanarak, örneğin M.S. 870 dolaylarında Tarsus Emiri Urhuz bin Uluğ bin Tarhan'ın orta Anadolu'ya çeşitli seferler düzenlemiş olduğu, fethettiği kaleleri tekrar Romalılara sattığı belirtilir.⁽¹⁵⁾ Abbasi halifesi bu durumu ancak Mısır Emiri Tolunoğlu Ahmed'i yardıma çağırarak önleyebilmiştir. Ancak bu tarihlerden itibaren artık Türkmenlerin Güney ve Güneydoğu Anadolu'ya yerleşmeye başladıkları anlaşılmaktadır.

Mısırda hüküm süren Tolunoğulları Suriye'yi ele geçirdikten sonra Çukurova'yı da işgal ederler ve 905 yılına kadar bu bölgede

(9) Schneider 1967-I, 841-849.

(10) Partların Helenistik dönemde Selevkoslarla ve Romalılarla savaşları için bak. Bengston 1970, 193, 233-235, 308, 328-330, 366-68.

(11) Genellikle Romalı tarihçiler ve modern araştırmalar Part sülalesini deviren Sasani sülalesinin yönetim dönemini de Partlar olarak değerlendirmiştir.

(12) Bengston 1970, 385-386.

(13) Hild-Hellenkemper 1990: 38.

(14) Hild-Hellenkemper 1990, 50.

(15) Hild-Hellenkemper 1990, 430.

Tolunoğullarının hakimiyeti sürer. Tolunoğulları zamanında da Tarsus'ta Türk kökenli emirler hüküm sürmüştür.

Görüldüğü gibi, daha erken dönemlerde fazla belirgin olmasa da, özellikle 8. ve 9. yüzyıllarda Türkmenlerin, tamamı olmasa da Anadolu'nun bazı bölgelerindeki varlığı kesindir ve hem İran Selçukluları döneminde ve hem de bunu izleyen 1071'deki Malazgirt savaşında artık kesin olarak Anadolu'ya gelen Türkler, bu yeni vatanlarında, olasılıkla kendilerinden çok önce gelen değişik boylara ait Türklerin başlattıkları bir mücadeleyi tamamlamışlardı. Bir başka deyişle, 1071 tarihi Türklerin Anadolu'ya ilk gelişleri değil, binlerce yıldır tanıdıkları bu toprakları son yurt edinmelerinin başlangıcıdır.

Kaynaklar

Bengston H. 1998, *Griechen und Perser*, Augsburg 1998.

Bengston, H. 1970, *Grundriss der römischen Geschichte mit Quellenkunde*, Erster Band, Republik und Kaiserzeit bis 284 n. Chr., Münih.

Brown, P. 1971, *The World of Late Antiquity*, Londra.

Curiel, R.-D. Schlumberger 1953, *Trésor monétaires d'Afghanistan*, Paris.

Hild, F.-H. Hellenkemper 1990, *Kilikien und Isaurien*, Viyana.

Hunger, H. 1974, *Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*, Viyana.

Herodot Tarihi (çev. M. Ökmen), İstanbul 1983.

Karageorghis, V. 1969, *Salamis in Cyprus*, Londra.

Schneider, C. 1967, *Kulturgeschichte des Hellenismus*, I-II, Münih.

Tekçe, E.F. 1993, *Pazırık, Altaylardan Bir Halkın Öyküsü*, Ankara.

Tuchelt, K. 1962, *Tiergefaesse in Kopf-und Protomengestalt*, Berlin.